

Interkulturell undervisning och det historiska kunskapsfältet

HENRIK ÅSTRÖM ELMERSJÖ*

Umeå universitet

Maria Johansson, *Interkulturalitet och historia: Historieundervisningens teori och praktik i en mångkulturell värld* (Karlstad: Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap, Historia, Karlstads universitet 2023). 260 s. + fyra delstudier.

Avhandlingens utgångspunkter

Maria Johanssons avhandling, *Interkulturalitet och historia*, har som titeln antyder ambitionen att belysa förhållandet mellan historia och interkulturalitet i undervisningskontexten. Avhandlingen knyter an till frågor som uppstår i ett mångkulturellt, demokratiskt samhälle där ett ämne som historia ska undervisas, ett ämne som har en inneboende gruppskapande potential och kanske också ambition. Kulturbevarande och sammanhållning var åtminstone en mycket stark ambition – och kanske hela ämnets mest tydliga syfte – när det instiftades i den allmänna skolan i slutet av 1800-talet.

Sedan åtminstone 1994 har lärare i den svenska skolan dock ett tydligt interkulturellt uppdrag, men som Johansson påpekar i avhandlingens inledning saknas en tydlighet i vad uppdraget innefattar och hur det ska tacklas av lärare. Detta beror inte minst på att uppdraget är lagt utanför (eller ovanför) de enskilda ämnena. Avhandlingens problemformulering lyfter historieämnet som potentiellt härbärgerande så kallad kraftfull kunskap (*powerful knowledge*), vilket innebär kunskap som har starkare kunskapsanspråk och därmed en potential att fungera frigörande genom att erbjuda större handlingsmöjligheter. Historieämnet har både möjligheter och begränsningar här. Dess egen historia som ett ämne som skulle framkalla fosterlandskärlek, och det gäller både ämnet i skolan och den akademiska disciplinen, kan exempelvis ses som ett problem i sammanhanget. Dess struktur och dess intresse för vad som är och vad som har varit, och relationen däremellan är

* Docent i historia med utbildningsvetenskaplig inriktning; fakultetsopponent.

dock tydliga positiva aspekter i ämnet, givet ett interkulturellt uppdrag. Interkulturellt historiskt lärande definieras i avhandlingen som sådant lärande "genom vilket elever förvärvar sådana kunskaper, färdigheter och attityder som behövs för att förhålla sig till och interagera med andra i ett mångkulturellt samhälle, så som dessa kan utvecklas genom ämnet historia" (s. 157).

Ambitionen med avhandlingen är att utreda vad det är i ämnet historia som skulle kunna vara mest kraftfullt för att förstå vårt mångkulturella samhälle, och därmed skulle kunna spela en avgörande roll för det interkulturella lärande som läroplanens allmänna skrivningar efterlyser. Här finns en del att hämta från historievetenskapen som under de senaste decennierna har befruktats med postkolonial teori och global historia.

Syftet med avhandlingen är att undersöka vad interkulturalitet i historieundervisningen kan vara som idé och praktik. Men annorlunda uttryckt kan man också hävda att syftet är att utveckla och formulera en systematisk förståelse för interkulturell historieundervisning. För att uppfylla detta syfte arbetar Johansson på två nivåer; med teori- och metodutveckling, samt med empiriska fallstudier. Frågorna som denna sammanläggningsavhandling ska besvara är två: Hur kan historia som kunskapsfält och undervisning relateras till interkulturellt lärande som normativ praktik? och Vad är hinder och möjligheter för undervisning och lärande när lärandemålet är interkulturellt historiskt lärande?

Teoretiskt tar avhandlingen avstamp i en mängd olika begrepp och teoribildningar. Det mest betydelsefulla teoretiska begreppet i min läsning av avhandlingen är historiemedvetande och dess implikationer för hur historieämnet bör förstås. Johansson ansluter sig till en bred förståelse för historiemedvetande, en förståelse som inbegriper begreppets universalitet, vi har alla ett historiemedvetande i så måtto att vi förhåller vår tolkning av det förflutna till en förståelse av nutiden och en förväntan på framtiden, eller annorlunda uttryckt: vi skapar mening av tid. Det innebär att historiemedvetande inte betraktas som en uteslutande historiedidaktisk teori om progression av historiskt tänkande, utan som en teori om människans förhållande till tid i en meningsskapande process. Detta får de mest tydliga konsekvenserna för avhandlingens angreppssätt och förhållande till historieundervisning generellt och till interkulturell historieundervisning specifikt. Historiemedvetandebegreppet operationaliseras i varje empirisk delstudie och det görs främst med hjälp av Rüsens begrepp narrativ kompetens, som handlar om att belysa de mentala processer där mening skapas, vilket inkluderar att erfara, att tolka, och att orientera sig, i och med hjälp av berättelser.

Avhandlingen har en hermeneutisk designram där ambitionen är att vara öppen för nya tolkningar, och låta ny information väcka nya frågor som kan

leda vidare är den kanske mest genomgripande konsekvensen. Då projektet har pågått i 15 år beskriver författaren helheten som ett antal "loopar" eller omtag som hela tiden fått konsekvenser för forskningsprojektets design.

Analysenheten som används i de empiriska delstudierna kallar Johansson för undervisningsberättelser, och är att betrakta som en konstruktion som forskaren har skapat och vars beståndsdelar var de "texter", i överförd bemärkelse, som var gemensamma i ett klassrum, det som sades, det som delades ut, det som skrevs på tavlan, samtalen och diskussionerna. Detta har sedan förts samman av forskaren för att kunna tolkas som text.

Den hermeneutiska metoden kan förstås som en loop mellan teori och empiri, samt en annan loop mellan det generella och det specifika. Här kopplas dessa till två olika forskningsobjekt, som en konsekvens av syfte och frågeställningar: det interkulturella lärandets struktur och de specifika lärandeprocesserna för interkulturellt lärande. Metoden kan beskrivas som abduktiv, som en rörelse mellan empiri och teori, men även mellan det generella och det specifika.

Avhandlingens resultat

Syfte och frågeställningar besvaras i fyra delstudier. Den första studien är Johanssons licentiatavhandling från 2012, som har som syfte att undersöka vad interkulturell kompetens skulle kunna vara i historieundervisningen. Frågorna handlar om hur interkulturell historisk kompetens skulle kunna iscensättas i klassrummet. Licentiatavhandlingen är enligt författaren explorativ, men också intervenerande och den styrs av tämligen välutvecklade teorier. Exempelvis används Peter Seixas och Tom Mortons så kallade *big six*-koncept tillsammans med en historiemedvetandeteori. Metodiskt handlar det om en fallstudie i ett gymnasieklassrum där två undervisningsmoment täcktes in. Resultaten från denna första delstudie pekar mot att interkulturalitet måste betraktas som ett perspektiv och inte ett innehåll, samt att när ett interkulturellt lärandemål realiseras i klassrummet påverkar det samtliga delar av undervisningen.

Något som togs vidare till fortsatta studier var att den narrativa kompetensens tre förmågor alla samspelade, samt att historiemedvetande och interkulturalitet ansågs stå i ett förhållande till varandra som krävde teoretisk förklaring. Den ena påverkar inte, eller är en del av, den andra, utan författaren menar att de har visat sig stå i någon form av teoretisk förbindelse till varandra, men denna förbindelse är inte helt och fullt utredd i licentiatavhandlingen. En annan, mer empirisk fråga, som uppstår är den om hur lärandeprocesserna ser ut hos eleverna. Dessa två frågor adresseras specifikt i studie 2 och 3.

Den andra delstudien är en samförfattad artikel, publicerad 2015. Arti-

keln föreslår en korrelation mellan interkulturell kompetens och narrativ kompetens, och därmed en växelverkan mellan det interkulturella lärandemålet och den kompetens som historieundervisning förväntas ge. Artikeln presenterar en matris där tre rader representerar narrativa kompetenser: erfara, tolka och orientera, och där kolumnerna representerar interkulturella dimensioner hämtade från främst språkdidaktisk forskning: sociala och kulturella processer; representationer från olika kulturer; samt decentrering. Matrisen kan sägas erbjuda en systematik för lärare och forskare att förhålla sig till i interkulturell historieundervisning där en till synes positiv effekt är att historiebuk bruk lyfts in som en självklar del i historieundervisningen och förbinder den med ett innehåll, som inte är just historiebuket självt som fenomen. Trots att artikeln inte använder begreppet *powerful knowledge*, hävdar Johansson, på lite oklara grunder, att matrisen kan ses som just ett exempel på hur kunskap kan göras kraftfull.

Den tredje delstudien är en ensamförfattad artikel publicerad 2021. Syftet i den här studien är att zooma in hur interkulturellt historiskt lärande ser ut hos eleverna så som det kommer till uttryck i klassrummet. Fokus för artikeln är sålunda lärandeprocesserna i sig, framför allt med avseende på huruvida möjligheter för interkulturellt historiskt lärande öppnas upp eller stängs i olika situationer. Likt den första studien är detta en fallstudie med ett visst mått av intervention, men den här gången i två klasser på högstadiet. Teoretiskt hämtas inspiration från matrisen från studie 2, som används både frågegenererande och sorterande, samt även som en inspiration för deltagande lärare. Tröskelbegrepp används som ett analytiskt ramverk för att förstå själva lärandeprocesserna. Tröskelbegrepp ska förstås som svåra och problemfyllda för eleverna, men samtidigt mycket kraftfulla i så måtto att när eleverna erövrar det, och förstår dess innebörd, öppnar sig helt nya nivåer i lärandet, som att kliva över en tröskel.

I artikeln framträder "erkännande av perspektiv": när eleven kan se historiska fenomen och händelser ur andra perspektiv och röra sig mot den andre, samt decentrering; när eleven får syn på det egna perspektivet och kan flytta sig bort från det, och därmed se sina egna utgångspunkter som ett av många perspektiv. Problem uppstod för eleverna när erkännandet av perspektiv krockade med den egna livsvärlden och de exempelvis hade svårt att förhålla sig till personer i historien som hade både moraliskt goda och moraliskt förkastliga ideal med nutida moral som måttstock. Gällande decentrering uppstod problem på grund av att eleverna saknade en sammanhängande berättelse, en referenspunkt att börja i, eller ta spjörn emot. Artikeln identifierar några vändpunkter för att eleverna skulle erövra tröskelbegreppen. Dessa vändpunkter pekar ofta mot olika former av metakognition, som att reflektera över egna och andras tolkningar.

Den fjärde delstudien i avhandlingen är ytterligare en samförfattad studie i form av ett kapitel i en antologi. Studien som presenteras bygger på matrisen från studie 2 och fallstudien i studie 3. Här vill författarna reda ut hur frågedriven undervisning i historia påverkas av interkulturella lärandemål. Frågedriven undervisning beskrivs som undervisning som har en undersökande karaktär och tar som utgångspunkt både ämnesvetenskaplig förankring och elevernas egna engagemang och frågor. I just historia handlar det främst om att konstruera berättelser ur egna frågor, med tillhörande undersökning av olika belägg. Resonemangen utmynnar i en modell som kallas kontaktzonsmodellen, och som ringar in behovet av olika nivåer i arbetet med interkulturell historieundervisning, en diskursiv nivå, och en händelsenivå, som står i relation till varandra. Vidare finns en liknande spännvidd mellan en tidslig skala och en rumslig skala. Fyra organiserande principer för hur undervisningen bör organiseras presenteras i kapitlet: att borra på djupet i den utvalda händelsen, att förankra det globala i det lokala, att etablera nätverk och att tänka metahistoriskt. Författarna argumenterar för att det finns stora fördelar att organisera interkulturell historieundervisning som frågedriven undervisning.

I kappans slutkapitel argumenteras för att studierna och avhandlingen som helhet har givit en form av karta, den karta som har saknats, för att få syn på hur det historiska kunskapsfältet kan bidra till ett interkulturellt lärande, men även till hur interkulturellt lärande kan bidra till historieämnets egna lärandemål. En processmodell, som inbegriper resultat från samtliga studier presenteras, som stöd för den tolkningen. Johansson menar sammanfattningsvis att interkulturellt historiskt lärande bäst kan förstås som en perspektivförskjutning för både det interkulturella tänkandet (en perspektivförskjutning i historisk riktning), och för det historiska meningsskapandet (en perspektivförskjutning i interkulturell riktning), och det är kanske det resultat som lyfts fram tydligast.

Kritiska synpunkter och omdöme

Avhandlingen har en mängd positiva sidor, och det är tydligt att författaren har ett stort patos för interkulturell historieundervisning. Resultaten pekar mot att interkulturella perspektiv och historieundervisningsteori befruktar varandra. Johanssons sätt att angripa det utpekade vetenskapliga problemet tar oss även framåt i forskningen kring historieundervisning mer generellt. Avhandlingen bidrar också i viss, men mindre mån, till förståelsen av det historiska kunskapsfältets mer allmängiltiga beskaffenhet. Jag vill dock peka på två problem på generell nivå gällande främst avhandlingens struktur och allmänna uppbyggnad. För det första är kappan skriven på ett sätt som snarare säger hur interkulturella och historiedidaktiska perspektiv befruktar

varandra, än visar det. I de enskilda studierna framkommer mer av analytiskt beskrivna resultat, men dessa säger ofta inte så mycket om den helhet som det övergripande syftet pekar mot. För det andra är den underliggande tonen stundtals lite onödigt normativ. Det är på många sätt en förutsättning för bra forskning att forskaren brinner för sitt ämne, men i vissa passager blir det svårt att bortse ifrån att författaren i det här fallet förefaller ha ett specifikt resultat för ögonen. Men med det sagt, ska det även sägas att Johansson har en mogen och eftertänksam blick och i väldigt många fall adresseras uttryckligen olika saker som kan ses som problematiskt i texten. Johansson visar emellanåt en tydlig förmåga att gå utanför den egna agendan och betrakta även den kritiskt.

På metodnivå blir det ibland lite för många perspektiv som ska samsas och som kanske inte alltid går att få ihop utan att de skaver mot varandra. Den hermeneutiska utgångspunkten rimmar exempelvis inte särskilt bra med en del dekonstruktionistiska ställningstaganden angående forskarens roll i skapandet av data.

Trots att studien tar sin utgångspunkt i historia som potentiellt kraftfull kunskap, ger inte detta begrepp särskilt mycket i form av analytisk spets. För det första är det inte ett helt oproblemiskt begrepp i forskning generellt, vilket inte utreds i avhandlingen. För det andra är det tämligen oklart vad begreppet ska göra för analytiskt arbete i studierna samt hur det håller samman avhandlingen på ett sätt som vore i linje med att det lyfts fram redan i problemformuleringen.

Det finns många studier som av någon anledning vill kombinera den tysk-nordiska historiemedvetande-traditionen med den anglosaxiska historiskt tänkande-traditionen. Jag har generellt svårt för den kombinationen eftersom de två traditionerna bygger på helt olika syn på historieämnets epistemologiska status. Johansson landar också i att begrepp från historiskt tänkande måste underordnas historiemedvetandetraditionen, och alltså sägas kunna bidra med begrepp för att förstå en avgränsad del av historieämnet och sättet på vilket människor skapar mening av historia. Jag tycker det kan fungera som ett fruktbart sätt att se på relationen, men under resans gång beskriver Johansson relationen mellan de två traditionerna på en mängd olika sätt som kanske inte alltid rimmar med deras olika epistemologiska ståndpunkter.

De många modeller som studien utmynnar i kan mycket väl vara användbara i undervisning, om de presenteras på ett mer lättillgängligt sätt än i en tämligen teoretiskt impregnerad avhandling. Inom historiedidaktisk forskning kan det förstås också finnas utrymme för dessa modeller, men det finns ett undervisningsutvecklande drag i alla studier som ingår i avhandlingen, som kanske inte alltid är välförankrat i något vetenskapligt problem, och

detta kan göra det svårt att använda modellerna i andra kontexter eller till och med i andra klassrumsstudier.

Avhandlingen som helhet sätter historiemedvetandeteori och interkulturell teori i dialog med varandra vilket förefaller vara fruktbart i ett klassrum där historieämnet ska ta sig an det interkulturella uppdraget. Avhandlingen pekar på vikten av ett interkulturellt kunskapsinnehåll och ger också värdefulla exempel på vad det kan bidra med, samt på några av de hinder som finns. Johansson har, som sagts, genom sin forskning genererat en mängd didaktiska modeller som skulle kunna komma till användning i både undervisning och forskning om de bara ges en kontext att verka i.

Trots att jag tycker att det här inte är en särskilt typisk sammanläggningsavhandling utan snarare en monografi (kappan har 260 sidor) med tillhörande artiklar, uppskattar jag på sätt och vis användningen av kappan till att beskriva mer grundläggande teoretiska ingångar, hur studierna hänger ihop, och annat som inte får plats i de enskilda artiklarna. Avhandlingen har genererat viktiga resultat och jag är övertygad om att den kommer att ge upphov till både bättre och mer reflekterad undervisning i historia, men givet att det är en vetenskaplig avhandling är det kanske viktigare att den även kan ge upphov till bättre och teoretiskt välförankrad praktisk nära historiedidaktisk forskning.

En intressant principiell aspekt av Johanssons avhandling – som kanske faller lite utanför den kritiska granskningen – är att det är en sammanläggningsavhandling som består av studier publicerade under elva år, den första 2012 och den sista 2023. Att ett avhandlingsprojekt i historia kan hålla på länge är inget nytt, men det utgör ofta inget problem i strukturell bemärkelse om avhandlingen publiceras som en monografi. En kappan i en sammanläggningsavhandling har huvudsakligen uppgiften att beskriva det övergripande vetenskapliga problemet och hur avhandlingsprojektet ska bidra till detta problems lösning genom tre till fem enskilda studier. För att göra detta kopplar doktorander inte sällan till tidigare forskning och skapar ett forskningsutrymme i det fält som denna forskning erbjuder. I det här fallet är det dock tämligen tydligt att två av studierna som ingår i sammanläggningsavhandlingen, och som publicerades mer än åtta år innan avhandlingen försvarades, har haft ett betydande genomslag på det fält inom vilket forskningsutrymmet ska skapas.¹ När sammanläggningsavhandlingar blir mer vanliga även inom humaniora är det kanske en fråga att fundera på: hur påverkar ett avhandlingsprojekt som pågår länge det område inom

1. Maria Johansson, *Historieundervisning och interkulturell kompetens* (Karlstad 2012); Kenneth Nordgren & Maria Johansson, "Intercultural historical learning: A conceptual framework", *Journal of Curriculum Studies* 47:1 (2015). Båda dessa har använts inom lärarutbildning och är också förhållandevis välciterade enligt Scopus och Google Scholar.

vilket avhandlingsförfattaren skapar ett forskningsutrymme? Risken är överhängande att det skapas cirkelresonemang där det totala doktorandprojektet indirekt motiveras av resultat från samma doktorandprojekt. I just detta fall finns en kortare diskussion kring detta i kappan, och generellt har detta problem behandlats på ett bra sätt, men för mig kvarstår frågan i och med att det förmodligen kommer att bli vanligare med den här typen av avhandlingar.